הבודק צריך שיבטל (בלבו) (- פסחים ו:)

רש"י ד"ה הבודק צריך שיבטל, בלבו סמוך לבדיקה מיד ואומר כל חמירא וכו'. דברי רש"י סותרים זה את זה, דפתח שיבטל בלבו ומשמע דדי בביטול בלב, וסיים שיאמר כל חמירא דמשמע דצריך שיאמר בפה יז). ונראה דהא דבאמת סגי בהשבתה בלב, והרי בכל התורה כולה דברים שבלב אינן דברים, אלא משום שחמץ בלא"ה אינו ברשותו של אדם אלא שעשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו, לכך סגי שמגלה דעתו בלבו שאינו רוצה בו, ועיין בר"ן [ג' ע"א]. וא"כ זה ניחא לדידן דחמץ אסור בהנאה, אבל לר' יוסי הגלילי [לקמן כ"ח ע"ב] שחמץ מותר בהנאה כל שבעה, א"כ מן הדין הוא ברשותו ואין כאן שום חידוש שעובר בבל יראה, ודאי דלא סגי בדברים שבלב וצריך שיאמר בפה. ומעתה רש"י בשמעתין רוצה לפרש דברי רב יהודה אליבא דכ"ע גם אליבא דר' יוסי הגלילי, ולכך פתח רש"י שיבטל בלבו, שזה מועיל לרוב התנאים דסברי חמץ אסור בהנאה, ומה שסיים רש"י שיאמר, היינו לר' יוסי הגלילי צריך שיאמר בפה מלא כל חמירא וכו'. (גליה)

יז) בירושלמי פ"ב דף י"ג ע"א והובא בב"י סי' תל"ד איתא בפירוש רב אמר צריך לומר כל חמץ שיש לי בתוך ביתי וכו', יעו"ש. והאמירה אם לבו בל עמו לא כלום הוא, לכן כתב רש"י שיבטל בלבו ויאמר. וכן הוא ברש"י לעיל דף ה' ע"א ד"ה חובת הדר (ברוך טעם).

ולפענ"ד כללה בפסיקות
דודאי צעי אמירה דדברים שבלב אינם דברים ומ"ש רש"י וצריך שיבטלנו בלבו הייכו שלא יאמר בפי ובשפתיו ולבו רחק ממנו ועי"ז כתב רש"י שצריך שיבטלנו בלבו והייכו שיחשוב בלבו שהוא בחמת כעפרא דארעא.
(שואל ומשיב תניינא
ח"ג סימן כ"ה)

פיסוק לא נכון בפירוש רש"י לגמרא גרם פעמים רבות לטעויות. מעתיקים ומדפיסים נהגו להפריד ע"י נקודה בין "הדבור המתחיל" שמביא את הטקסט של הגמרא, לבין דברי הפרוש. אך לעתים לא שמו את הנקודה במקום הנכון, יש שהפרידו בין מלים שיש להן שיכות ויש שחיברו כאחד שני דברים שונים. כך נוצרו אי־בהירויות וקשיים.

נדון כאן בדבור שכבר עסקו בו הרבה. בפסחים ו' ע"ב אומרת הגמרא "אמר רב יהודה אמר רב הבודק צריך שיבטל" ומפרש רש"י "בלבו סמוך לבדיקה מיד ואומר כל חמירא דאיכא בביתא הדין לבטל". המעיין ימצא בעצמו את קושית הצל"ח. רש"י סותר כאן את עצמו שהרי הוא עצמו אומר שהביטול ייעשה "בלבו" כלומר במחשבה ומיד ממשיך ומפרש "ואומר", שהוא בפה ולא בלב.

יש לבאר זאת כך: רש"י גרס בתלמוד "בלבו" בסוף דברי רב ולכן צריך לשים את הנקודה בפירוש רש"י לאחר המלה "בלבו". מתקבל מאד על הדעת שזה הנוסח המקורי בגמרא כי בזה מסתמך רב על דברי "ספרי דבי רב" לדברים טז ד "ולא יראה לך שאר, בטל בלבך". אך כמעט ודאי בעיני שרש"י גרס בתלמוד "בלבו" וזאת מן הטעמים הבאים:

א) גם ר"ח גורס כך. ב) רש"י מביא לעיל דף ו ע"א (ד"ה כופה עליו את הכלי) את דברי רב כאן עם "בלבו" ורש"י לא היה מביא את התוספת של עצמו. ג) הוכחה חותכת אני מוצא בדברי ה"אור זרוע" האומר: "אמר רב יהודה אמר רב הבודק צריך שיבטל בלבו, פירש סמוך לבדיקה מיד יאמר כל חמירא דאיכא בביתא הדין וכו'". האור זרוע מביא בדרך כלל את דברי רש"י מלה במלה, מכאן שזה בודאי הנוסח הנכון. לפ"ז אין רש"י סותר את עצמו אלא מפרש את הגמרא. ויש טעם חשוב לפירושו של רש"י שאומר ש"בלבו" הוא "ואומר" בניגוד לפירוש הרגיל.

רב, בעל המימרה דלעיל, אומר בירושלמי פסחים פ"ב ה"א "וצריך שיאמר כל חמץ". לו היינו מפרשים את המלה "בלבו" שבבבלי במשמעות מילולית ומצמצמת, היה נוצר ניגוד ברור בין שני התלמודים. לכן יש לקבל שגם הבבלי סובר שהביטול ייעשה ע"י אמירה ולכן מוסיף רש"י "ויאמר וכו'". אם כן מה פירוש "בלבו"? בשו"ע או"ח סימן תל"ד סעיף ב' מובא בשם קדמונים שיאמר את הביטול בלשון שמבין, ומפרש באליהו רבא שדין ביטול אינו כדין ברכת המזון או מקרא מגילה, שבהם כולם יוצאים ידי חובה בלשון הקודש, כי הביטול משמעו הפקרת רכוש שצריכה לעשות מתוך כוונת הלב (כשיודע האדם מה הוא אומר) כדי שתהא תקפה מבחינה משפטית. ועיין בברכות ט"ו ע"א ששם נאמר "על לבבך אחר כוונת הלב הן הן הדברים". גם אצלנו זוהי המשמעות של "בלבו", והבבלי רק משלים את דברי הירושלמי. שם נאמר "צריך לומר" והבבלי מוסיף שאמירה זאת צריכה להיות "בלב", כלומר — עם כוונה. כבכל מקום לימדנו רש"י גם כאן את הפשט הפשוט והישר. [עיונים בדברי חז"ל
והלשונות/הרב חנוך ארנסון]